

Ks. dr hab. Zdzisław Kupisiński, prof. KUL
Katedra Religiologii i Misjologii
Instytut Nauk Teologicznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
w Lublinie

RECENZJA

rozprawy doktorskiej pani mgr lic. Magdaleny Jadwigi Rzym pt. „Islam w polskich opiniotwórczych publikacjach katolickich (2000-2018)”, ss. 357, napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie pod kierunkiem prof. dr hab. Eugeniusza Sakowicza

Wykonując uchwałę Rady Wydziału Teologicznego UKSW z dnia 30.09.2019 r. przedstawiam następującą recenzję rozprawy doktorskiej pani mgr lic. Magdaleny Jadwigi Rzym.

1. Temat rozprawy

Islam i wszystko, co się z nim wiąże, to obecnie temat istotny i wielokrotnie komentowany nie tylko w Polsce, ale i w całej Europie. Od momentu ataku terrorystycznego na World Trade Center, który miał miejsce 11 września 2001 r., poprzez zamachy, jakich w ostatnich latach dokonano w Madrycie, Paryżu, Londynie, Manchesterze, Kopenhadze i innych europejskich miastach, aż po problem uchodźców masowo opuszczających swoje ojczyzny i zmierzających do Europy, szeroko pojęte zagadnienie islamu budzi emocje, wywołuje skrajne opinie i nieustannie zajmuje czołowe miejsce w przekazach medialnych, polityce, dyskusji publicznej, a także podczas prywatnych rozmów odbywających się w czasie rodzinnych spotkań na całym świecie. Obraz muzułmanów kreowany przez środki masowego przekazu zwykle nacechowany jest negatywnie, uchodźcy to najczęściej fundamentaliści, terroryści wyruszający na podbój Europy, nienawidzący „innowierców”. Czy taki obraz wyznawcy islamu wyłania się również z polskich katolickich publikacji? Między innymi na to pytanie stara się odpowiedzieć Autorka recenzowanej rozprawy.

Sobór Watykański II zapoczątkował przełom w relacjach chrześcijaństwa z islamem – Kościół katolicki dostrzegł pozytywne wartości w religii muzułmanów i zaapelował o podjęcie prób nawiązania dialogu międzyreligijnego. Realizacja tego przesłania odbywa się

na wielu płaszczyznach: w sferze społecznego zaangażowania, wspólnych modlitw, rozmów, dyskusji, katolicycy teologowie nie zatrzymują się jedynie na szukaniu podobieństw w obu religiach, ale otwarci są na omawianie kwestii spornych, jak Objawienie Boże, postać Chrystusa i Maryi, warunki zbawienia w islamie. Reakcja katolików na ten apel bywa różna, jednakże stanowiska, jakie prezentują poczytne czasopisma o charakterze katolickim mają ogromny wpływ na kształtowanie opinii dotyczących kwestii związanych z wiarą i Kościołem.

Recenzowana rozprawa doktorska stanowi próbę prezentacji i analizy obrazu islamu, jaki kreowany jest na łamach polskiej literatury i prasy o charakterze katolickim. Autorka odwołuje się do publikacji opiniotwórczych, a zatem pism wysokonakładowych, które docierają do szerokiego grona odbiorców oraz tekstów cieszących się popularnością w polskich środowiskach katolickich. Autorka podjęła się analizy wspomnianych wyżej publikacji, gdyż zdaje sobie sprawę z faktu, iż niewielka liczba osób sięga bezpośrednio po dokumenty Magisterium, większość, pragnąc zdobyć informacje na temat religii islamu oraz stanowiska Kościoła katolickiego wobec muzułmanów, zwraca się właśnie w kierunku bardziej znanych, przystępnych czasopism, książek i portali internetowych o charakterze katolickim. Pomimo iż mniejszości narodowe i religijne stanowią bardzo mały odsetek mieszkańców Polski, to zainteresowanie nimi, a wyznawcami islamu w szczególności, jest ogromne. Gorące dyskusje budziła budowa meczetu w Warszawie. Każda sąsiedzka sprzeczka, o ile sąsiadem jest obcokrajowiec, jest szeroko komentowana w mediach, a ataki terrorystyczne, które niestety co pewien czas mają miejsce w różnych częściach Europy, sprawiają, że temat islamu i jego wyznawców nieustannie obecny jest na pierwszych stronach gazet. W takich momentach warto bliżej przyjrzeć się zagadnieniu, które wzbudza tak silne emocje, gdyż jego analiza może czytelnikom wiele wyjaśnić lub też skłonić do głębszej refleksji.

2. Koncepcja i metoda pracy

Zarówno koncepcję, jak i obrany przez Autorkę układ rozprawy doktorskiej oceniam pozytywnie. Praca składa się z następujących elementów: wstęp, pięć rozdziałów stanowiących trzon opracowania, zakończenie i bibliografia. Konstrukcja rozprawy jest czytelna, cztery pierwsze rozdziały dotyczą podstawowych elementów składowych islamu: doktryny, kultu, moralności i instytucji, w ostatnim rozdziale Autorka analizuje kwestię dialogu międzyreligijnego. Każdy rozdział poprzedzony jest wprowadzeniem o charakterze religioznawczym, dzięki temu możliwe jest zestawienie wypowiedzi publicystów z

informacjami pochodzącymi z opracowań naukowych i tekstów źródłowych. Materiał badawczy pochodzi z lat 2000-2018. Są to tygodniki opinii: „Gość Niedzielny”, „Niedziela” „Przewodnik Katolicki”, pisma o charakterze konserwatywno-katolickim: kwartalnik „Fronda” (od 2013 Fronda Lux), dwumiesięcznik „Polonia Christiana”, portale związane z wyżej wymienionymi czasopismami – Fronda.pl i PCh24.pl, pisma prezentujące postawę katolicyzmu otwartego: „Znak” i „Więź”, czasopisma misyjne: „Misyjne Drogi” i „Misjonarz”, Katolicki Dwumiesięcznik Ewangelizacyjny „Miłujcie się!” i związane z jego środowiskiem publikacje książkowe oraz opowiadający się za ideą dialogu portal Deon.pl. Autorka odwołuje się również do innych czasopism, a także znaczących w katolickim środowisku książek autorstwa Pawła Lisickiego, Tomasza Terlikowskiego oraz Stanisława Krajskiego, jak również dzieł pisarzy zachodnich i konwertytów z islamu. Celem Autorki jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, jak polska prasa katolicka i literatura ustosunkowują się do islamu, jego wyznawców oraz dialogu międzyreligijnego. Badane są takie kwestie, jak pięć filarów islamu, praktyki religijne, moralność, społeczność muzułmańska, czyli *umma*, oraz zagadnienie dialogu międzyreligijnego. W realizacji swego zamierzenia Autorka stosuje metodę analityczno-syntetyczną. Analizuje zebrane publikacje, a następnie prezentuje całościowe ujęcie przedmiotu swych eksploracji. Posługuje się też metodą analizy i krytyki piśmiennictwa. W każdym rozdziale pracy zamieszcza refleksję dotyczącą badanych tekstów i poddaje je interpretacji teologicznej i religioznawczej. Konfrontuje je z dokumentami Kościoła (nauczanie Soboru Watykańskiego II, doktrynalne wypowiedzi Magisterium), tekstem Koranu i *hadisami*, dorobkiem polskich znawców islamu (J. Nosowski, A. Wąs, K. Kościelniak, E. Sakowicz, I. Ledwoń, R. Markowski), polskich arabistów (J. Bielawski, J. Danecki, M. Dziekan, A. Skowron-Nalborczyk, K. Górak-Sosnowska), jak również zagranicznych ekspertów.

We „Wstępie” (s. 3-28) Autorka szczegółowo kreśli historię islamu, ukazując burzliwe relacje z chrześcijaństwem, które na przestrzeni wieków naznaczone były głównie przez polemiki i konflikty zbrojne, wskazuje także na próby nawiązania porozumienia oraz przełomowe wydarzenie w tej kwestii, jakim okazał się Sobór Watykański II. Autorka charakteryzuje obrany przez siebie cel pracy, metodę, jaką zamierza się posłużyć, by go osiągnąć, wymienia najważniejsze tytuły publikacji, nazwiska autorów, których prace zamierza analizować, jak również dokumenty Kościoła i najważniejsze opracowania dotyczące islamu, stanowiące wiarygodne i rzetelne źródła informacji.

W rozdziale I zatytułowanym „Doktryna” (s. 29-102) Autorka odnosi się do najbardziej istotnych elementów doktryny muzułmańskiej, a są nimi: Bóg, Prorok, Księga

oraz teologiczna wizja człowieka. Pierwszy podrozdział nosi tytuł „Bóg” (s. 30-50). Autorka podkreśla stanowisko Kościoła katolickiego, który od Soboru Watykańskiego II głosi, iż chrześcijanie wraz z muzułmanami czczą jedynego i miłosiernego Boga. Dostrzega, iż stanowisko wielu autorów analizowanych publikacji jest odległe od nauczania Kościoła. Uważają oni, że Bóg chrześcijan i muzułmanów jest ten sam, aczkolwiek w islamie jest On inaczej („błędnie”) rozumiany (T. Terlikowski), inni twierdzą, że Allah nie ma z Bogiem chrześcijan nic wspólnego (P. Lisicki, J. Alcader – Fronda.pl, B. Grysa – PCh24.pl, S. Krajski), co, jak zauważa Autorka rozprawy, świadczy jedynie o ignorancji i niewiedzy osób w ten sposób piszących i obszernie wyjaśnia okoliczności „powstania” islamu, a konkretnie wpływu dawnych wierzeń i nadaniu nowej treści staroarabskiej idei Boga. Wysuwana jest także teza o obcości i obojętności Allaha wobec człowieka (P. Lisicki, T. Terlikowski – „Frona”, S. Krajski, M. Shaded), niewolniczym posłuszeństwie człowieka wobec Boga (T. Rowiński – „Frona Lux”).

Autorka odpiera te argumenty, podkreślając, że transcendencja Stwórcy nie zaprzecza temu, że świat pełen jest znaków Jego działalności. Przypomina, iż określenie Boga jako przekraczającego wyobrażenie pojawia się także w tradycji chrześcijańskiej. Odwołuje się do wypowiedzi R. Markowskiego, H. Teissiera oraz do tradycji muzułmańskiej i licznych fragmentów Koranu wskazujących na bliskość w relacjach wyznawców islamu do Boga, a także mówiących o Bożym miłosierdziu, współczuciu, wielkoduszności i trwaniu przy człowieku. Autorka dodaje, iż pojawiają się publikacje, które w sposób obiektywny i merytoryczny przekazują prawdy wiary islamu.

Podrozdział noszący tytuł „Prorok” (s. 50-72) dotyczy postaci Mahometa, będącego wzorem dla muzułmanów na całym świecie. Autorka przedstawia jego życiorys, przypomina również, iż niegdyś uznawany był przez Kościół katolicki za fałszywego proroka, jednakże obecnie negatywne stereotypy zostały odrzucone. Analizowane w tej części pracy wypowiedzi publicystów, takich jak m. in. T. Terlikowski, S. Krajski, P. Lisicki, T. Wandas – Fronda.pl, R. Ibrahim – „Frona Lux”, M. Bartoszewicz – „Frona Lux”, R. Spencer – „Frona Lux”, G. Górny, J. Pacan – Fronda.pl, S. K. Samir, R. Brague – „Gość Niedzielny”, M. Rhonteimer, H. Abdel-Samada, M. Abdalla, ks. D. Oko – PCh24.pl, M. Gabriel, M. Rucki – „Miłujcie się!”, S. Olchovsky w większości prezentują postawę wrogości i konfrontacji. Zarzuty wobec Mahometa najczęściej dotyczą stosowania przemocy, braku zasad moralnych w codziennym postępowaniu, poligamii, bezprawnego określania się mianem proroka, zwalczania chrześcijaństwa. Publicyści przypisują jego objawieniom pochodzenie satanistyczne, upatrują w nim źródła przemocy i ataków terrorystycznych. Autorka wskazuje

na tendencyjność w prezentacji życiorysu Mahometa (wielokrotnie przeciwstawianego życiu Jezusa) oraz rażący brak obiektywizmu. Akcentuje znaczenie publikacji takich autorów, jak ks. A. Wąs czy E. Sakowicz – „Misyjne Drogi”, którzy przekazują rzetelne informacje na temat proroka. Podkreśla obiektywizm portalu Deon.pl. Konkluzję Autorki stanowi odwołanie do postanowień Soboru Watykańskiego II, który apelował o dialog oraz godną i sprawiedliwą ocenę postaci Mahometa i jego dzieła.

Trzeci podrozdział nosi tytuł „Księga” (s. 72-86). Uwaga Autorki koncentruje się tu wokół Koranu. Wypowiedź papieża Franciszka o jego właściwej interpretacji, sprzeciwiającej się przemocy, ucałowanie Koranu przez Jana Pawła II, międzyreligijne spotkania to działania i gesty oburzające krytyków islamu. Autorka przytacza negatywne wypowiedzi P. Lisickiego, S. Krajskiego czy M. Bartoszewicz (PCh24.pl). Krytyce poddawane są obecne w Koranie odwołania do Biblii, nowa tożsamość postaci, pozbawiona treści chrześcijańskich (T. Jaklewicz, P. Lisicki, P. Chmielewski – PCh24.pl) oraz liczne, ich zdaniem, nawoływania do przemocy, prześladowań, nienawiści (R. Spencer, T. Terlikowski, M. Allam – „Miłujcie się!”, „Frona”, S. Olchovsky, D. Wojciechowski – „Gość Niedzielny”, S.K. Samir – „Gość Niedzielny”, M. Shaded. B. Warner, S. Krajski). Autorka zwraca jednak uwagę na obecność różnych szkół oraz nurtów koranicznych, wielorako interpretujących Koran, ponadto wymienia publikację M. Swata („Misyjne Drogi”), który podkreśla przekaz o Bożym miłosierdziu płynący ze świętej księgi islamu, artykuł A. Wąsa („Misjonarz”) wskazujący na różnorodność zawartych w niej treści, czy teksty traktujące o istotnej roli Koranu w ewangelizacji muzułmanów (M. Joseph, J. Manjackal). Autorka konkluduje, iż publicyści wielokrotnie nie znają treści Koranu ani współczesnych jego interpretacji, odwołują się do wybranych fragmentów, marginalizują inne opinie, dążąc do zdyskredytowania świętej księgi islamu w oczach swoich czytelników.

Czwarty podrozdział to analiza muzułmańskiej „Antropologii teologicznej” (s. 87-102), a zatem próba ukazania człowieka w relacji do Boga. Autorka ukazuje podobieństwo w opisie stworzenia człowieka w świętych księgach islamu i chrześcijaństwa. Przytacza wypowiedź Jana Pawła II dotyczącą różnic w antropologii obu religii, która stała się podstawą dla krytyków islamu w tej kwestii (G. Weigel, T. Jaklewicz – „Gość Niedzielny”, P. Milcarek – „Przewodnik Katolicki”). Przypomina, iż wcielenie Chrystusa nie zostało przyjęte przez muzułmanów, jednak podkreśla prawdę o Bogu-Stwórcy, która stanowi podstawę dialogu chrześcijaństwa z islamem. Wymienia przekonania na temat antropologii islamskiej dominujące w środowiskach katolickich – dystans w relacjach Boga i Jego stworzenia, brak miłości, a nawet pogarda czy postawa niewolnictwa, nakaz bezwzględnego posłuszeństwa,

brak koncepcji człowieka jako Bożego dziecka – i analizuje teksty o nich traktujące (T. Terlikowski, P. Lisicki, G. Weigel – Fronda.pl, R. Morey, S. Krajski, T. Jaklewicz – „Gość Niedzielny”). Autorka podejmuje rzeczową dyskusję, podkreślając zawarty w Koranie przekaz o wyjątkowej roli i najwyższym miejscu człowieka w hierarchii stworzeń, przypomina, że pojęcie „niewolnika Boga” występuje również w Biblii, wskazuje, że „bycie sługą” w obu świętych księgach oznacza podporządkowanie się woli Bożej, ale nie łączy się z poniżeniem czy utratą wolnej woli (E. Sakowicz, R. Markowski). Porusza także temat przeznaczenia i wolnego wyboru, który bardzo często ulega uproszczonej interpretacji (m. in. P. Lisicki).

Autorka dostrzega, iż większość analizowanych tekstów nie służy przekazywaniu rzetelnej wiedzy, ale jest nacechowana polemicznie. Przypomina, że Kościół dostrzega różnice pomiędzy chrześcijaństwem a islamem, jednak w dążeniu do dialogu skupia uwagę na płaszczyznach wspólnych dla obu religii. Autorka zauważa, że polscy publicyści rzadko odwołują się do dokumentów Kościoła czy wypowiedzi papieży, dążą do prezentacji islamu w negatywnym świetle, choć są również nieliczne od takiej postawy wyjątki.

Rozdział II zatytułowany „Kult” (s. 103-147) poświęcony jest rytualnym i obrzędowym czynnościom, mającym służyć oddawaniu czci Bogu, które w islamie zostały ustalone przez Mahometa i polegają na wypełnianiu pięciu filarów wiary. Autorka charakteryzuje także inne formy kultu, wskazuje na istotny dla islamu szyickiego kult świętych (i związanych z nim świętych miejsc) oraz znaczenie miesiąca ramadan.

Pierwszy podrozdział dotyczy „Filarów islamu” (s. 105-125). Gorliwość muzułmanów to cecha szczególnie podziwiana przez komentatorów (M. Walkusz – „Misyjne Drogi”, M. Woźniak – „Przewodnik Katolicki”, K. Kościelniak, A. Wąs – „Gość Niedzielny”). Podkreśla ją też Kościół. Szeroko dyskutowane są prostota religijnych praktyk i brak oryginalności – pojawiają się opinie, iż wiele z rytuałów zaczerpniętych zostało z innych religii (J. Alcader – Fronda.pl), co dla wielu badaczy staje się dowodem na łączność islamu i tradycji judeochrześcijańskiej, i tworzy płaszczyznę dialogu (E. Chadid – Misyjne.pl, E. Sakowicz, Jan Paweł II). Interpretacje *szahady* bardzo często wskazują na diametralne różnice między obiema religiami (P. Lisicki, J. Alcader), a w słowach Al-Fatihy komentatorzy dopatrują się stygmatyzacji chrześcijan i Żydów (M. Bartoszewicz). Kontrowersje budzą międzyreligijne spotkania modlitewne, inicjatywa ta spotyka się z oburzeniem i krytyką ze strony wielu katolickich publicystów (S. Krajski, P. Chmielewski – Fronda.pl, M. Bartoszewicz). Autorka zauważa, że temat postu również budzi skrajne opinie – postawa poszczących w czasie ramadanu stanowi prawdziwe świadectwo wiary (D. Kowalczyk –

„Gość Niedzielny”) i może być wzorem dla chrześcijan, którzy odeszli od praktyk religijnych (abp A. Leonard), wyraża koncentrację na sprawach duchowych i może okazać się wspólną płaszczyzną dla dialogu katolików i muzułmanów (E. Sakowicz – „Niedziela”). Zdaniem innych autorów ma negatywne konsekwencje: wyczerpanie i wzrost agresji (J. Szygiel – „Gość Niedzielny”). Jałmużna w islamie przyjmuje postać obowiązkowej składki, jest to zagadnienie niezbyt często podejmowane przez polskich publicystów. Rytualna pielgrzymka do Mekki (*hadżdż*) winna zostać odbyta przez muzułmanina przynajmniej raz w życiu, Autorka wymienia związane z nią obrzędy oraz wypowiedzi osób, które jej doświadczyły (N. Abbas, imam K. Szczęsnowicz).

W drugim podrozdziale „Miejsca święte i obiekty kultu” (s. 125-136) Autorka rozprawy wiele miejsca poświęca kwestii obecności meczetów w Polsce. Ich budowa rodzi obawy przed islamizacją (P. Lisicki, J. Szaniawski). Ogromne kontrowersje wzbudziła budowa meczetu w Warszawie – J. Dziedzina („Gość Niedzielny”). Komentatorzy wyrażali swe obiekcje w sferze lokalizacji oraz finansowania budowy przez Arabię Saudyjską. J. Szaniawski („Niedziela”) zgodę na budowę uznaje za wyprzedaż polskiej i chrześcijańskiej tożsamości. Publicyści z niepokojem wskazują na dynamiczny rozwój wspólnoty muzułmańskiej w Europie (J. Bątkiewicz-Brożek, J. M. Jackowski – „Niedziela”), jednakże obecność Tatarów w Polsce spotyka się z przychylną opinią (M. Kotas – „Niedziela”, M. Białkowska – „Przewodnik Katolicki”). Charakterystyka najważniejszych meczetów (Al-Kaba i świątyni w Jerozolimie) pojawia się w polskich tekstach przy okazji wizyt papieży w tych miejscach (A. Kurowski – „Misyjne Drogi”, M. Szafran).

W trzecim podrozdziale „Ocena wartości praktyk religijnych” (s. 136-147) pojawia się kwestia wspólnej czci Boga – publicyści często porównują kult obecny w chrześcijaństwie z czcią oddawaną Allahowi i podkreślają różnice: brak dogmatu o Bogu Trójjedynym, brak wiary w Chrystusa i sprawowania Eucharystii, zakaz przedstawiania wizerunków (P. Lisicki, T. Terlikowski); otwarcie przeciwstawiają się wezwaniom Kościoła o międzyreligijne spotkania modlitewne (P. Chmielewski – Fronda.pl). Autorka dostrzega, iż zarówno Magisterium Kościoła, jak i wielu publicystów podkreśla istotną rolę Maryi w Koranie i muzułmańskiej pobożności (M. Maciak – „Rycerz Niepokalanej”, M. Jakimowicz – „Gość Niedzielny”). Autorzy opisują wspólne święto chrześcijan i muzułmanów obchodzone w Libanie – Zwiastowanie Maryi („Tygodnik Powszechny”, „Przewodnik Katolicki”, „Gość Niedzielny”, „Rycerz Niepokalanej”, portale Deon.pl, Misyjne.pl i Wiara.pl). Charakteryzują kult i pielgrzymowanie do sanktuariów maryjnych (S. K. Samir, F. J. Sheen, M. Jakimowicz – „Gość Niedzielny”). Pojawiają się też głosy odrzucające rolę Maryi w dialogu

międzyreligijnym (P. Lisicki). Autorka zauważa, iż wielu publicystów polemizujących z islamem otwarcie przeciwstawia się apelom głoszonym przez Magisterium Kościoła, ich przekaz cechuje negacja i krytyka islamu. Wśród analizowanych materiałów można jednak napotkać teksty zawierające obiektywne informacje, szczególnie wyróżniają się tu czasopisma misyjne.

Rozdział III obejmuje problematykę „Moralności” (s. 148-200), a zatem systemu etycznego, który w islamie opiera się przede wszystkim na Koranie i *sunnie*. Pierwszy podrozdział dotyczy „Przykazań i zasad moralnych” (s. 149-161). Ukazywane są one jako jedna z płaszczyzn dialogu międzyreligijnego, co spotyka się z dezaprobatą wielu publicystów. Dostrzegają oni drastyczne różnice w systemach etycznych chrześcijaństwa i religii niechrześcijańskich (P. Lisicki, P. Milcarek – „Przewodnik Katolicki”, R. Spencer, T. Terlikowski), choć w kwestii krytyki konsumpcjonistycznej Europy przyznają muzułmanom rację. Autorka pochyła się nad kwestią *takiji*, która zdaniem antagonistów pozwala na oszukiwanie i ukrywanie prawdziwej wiary (G. Pages – „Polonia Christiana”, R. Ibrahim – „Frona Lux”). Odwołując się do wypowiedzi arabistki A. Wilczyńskiej (Deon.pl), a także cytując Koran, Autorka rozprawy przedstawia właściwe rozumienie tego pojęcia i dowodzi niedopuszczalności kłamstwa głoszonej przez świętą księgę. Publicyści często określają islam mianem religii „nienawiści i strachu” (J. Bątkiewicz-Brożek, M. Allam – „Frona”). Autorka przywołuje fragmenty Koranu i *hadisów* mówiące o miłosierdziu. Przytacza też przykłady charytatywnych działań muzułmanów (K. Wołodźko – „Frona Lux”). Za pozytywną cechę muzułmanów publicyści uważają gościnność (A. Pietraszek, A. Siudak, H. Teissier).

Drugi podrozdział dotyczy zagadnienia, które od wieków budzi zainteresowanie Zachodu, a mianowicie „Statusu kobiety” (s. 161-176) – jej godności, praw, roli w rodzinie i małżeństwie oraz pozycji społecznej. Autorka rozprawy dostrzega, iż w większości badanych publikacji owa kwestia „służy (...) krytyce islamu i wykazaniu wyższości kultury europejskiej (...)” (s. 161). Wymienia najczęściej powtarzane zarzuty dotyczące dyskryminacji kobiet – poligamię (ks. Z. Butros), dopuszczanie rozwodów, powszechną zgodę na bicie i upokarzanie kobiet (M. Shaded – PCh24.pl, T. Terlikowski), niski status społeczny (G. Pages – „Polonia Christiana”, S. Krajski, J. Bątkiewicz-Brożek), zasady określające ubiór (S. K. Samir – „Niedziela”), przyzwolenie na gwałt (T. Terlikowski, M. Shaded), jak również obecną w polskich publikacjach przestrożę przed małżeństwem z muzułmaninem (ks. Z. Butros – „Miłujcie się!”, T. Teluk – Frona.pl). Autorka wskazuje, iż polemici interpretują jedynie wybrane fragmenty Koranu. Bazując na treści świętej księgi islamu, *hadisów* i niektórych publikacji wskazuje, iż w porównaniu z Arabią przedmuzułmańską sytuacja kobiet uległa

znacznej poprawie – ograniczono poligamię, ustalono warunki rozwodu, nadano kobietom prawo do posiadania majątku; ponadto status religijny kobiety i mężczyzny jest równy, a *hidżab* uważany jest przez same kobiety za rodzaj osłony przed wzrokiem mężczyzn. Autorka podkreśla także pojawiające się od XIX w. w świecie islamu tendencje reformatorskie dążące do poprawy sytuacji kobiet. W większości badanych publikacji uderzający jest brak rzetelności i przekłamania, choć zdarzają się teksty bardziej obiektywne, traktujące o pozytywnych zmianach wprowadzonych przez islam (E. Sakowicz – „Misyjne Drogi”) czy prezentujące biografie młodych, wykształconych muzułmanek (M. Warat – „Znak”).

Ostatni podrozdział „Przemoc w imię religii” (s. 176-200) stanowi próbę przybliżenia tematu, który w ostatnich latach, za sprawą ataków terrorystycznych, budzi największe kontrowersje. Główny nurt islamu podkreśla, iż „właściwa interpretacja Koranu nie pozwala na stosowanie przemocy poza sytuacją wojny obronnej” (s. 177). W podobnym tonie wypowiadają się papież Franciszek i Jan Paweł II. Jednakże w mediach przeważają opinie ukazujące islam jako religię przemocy. Jedną z przyczyn jest historia – pełna starć i wojen. O przyzwoleniu na przemoc w imię religii przekonują: P. Lisicki, J. Alcader – Fronda.pl, T. Terlikowski, G. Kucharczyk, S. K. Samir. Źródła nienawiści i przemocy publiczności dopatrują się też w Koranie, ze względu na liczne wezwania do walki z niewiernymi (P. Lisicki). Często podejmowany jest problem prześladowań chrześcijan w krajach muzułmańskich (G. Kucharczyk, R. Brague). Rzadko zdarzają się artykuły opisujące dobre relacje (bp E. Angot Dela Peña – „Przewodnik Katolicki”, ks. G. Atulolon), czy wyjaśniające, iż w Koranie nie ma nakazu karania śmiercią za konwersję z islamu (S. K. Samir, A. Wąs). Autorka zauważa, że kwestia średniowiecznych krucjat poddawana jest gloryfikacji – motywacje inne niż religijne są pomijane (E. Kabiesz, S. Skiba). Wiele uwagi poświęca zagadnieniu *dżihadu*. Szczegółowo wyjaśnia właściwe rozumienie tego pojęcia, podkreślając, iż w badanych publikacjach jego znaczenie sprowadza się do „świętej wojny” prowadzonej przeciw innowiercom (P. Lisicki, P. Stenhouse – „Frona”, D. Wojciechowski – „Gość Niedzielny”, M. Bartoszewicz). Nieliczni autorzy podzielają zdanie strony muzułmańskiej (S. Chazbijewicz, S. Stachera, J. Majewski, A. Wąs). Większość badanych publikacji to treści świadczące o braku kompetencji autorów, powielających stereotypy, skupiających się na najbardziej drastycznych sytuacjach, za które odpowiadają ekstremiści. Autorka zauważa, że publicyści wypowiadający się na łamach czasopism misyjnych („Misyjne Drogi”, „Misjonarz”) bardziej obiektywnie oceniają islam i relacje muzułmańsko-chrześcijańskie, dostrzegając inne źródła konfliktów, niezwiązane z religią.

W rozdziale IV zatytułowanym „Instytucja” (s. 201-254) Autorka skupia swą uwagę

wokół *ummy*. W pierwszym podrozdziale „Umma – wspólnota islamu” (s. 201-220) stwierdza, że istnieje wiele tekstów (prezentowanych np. na łamach „Misyjnych Dróg”), które w merytoryczny i rzetelny sposób przedstawiają czytelnikom w Polsce życie w świecie islamu (Z. Kwiatkowski) i relacje z chrześcijaństwem (A. Siudak). Poruszają także kwestie problematyczne, jak nietolerancja czy prześladowania na tle religijnym. Autorka zauważa również publikacje, które cechuje brak obiektywizmu i których autorzy nastawieni są na polemikę i konfrontację (P. Lisicki, P. Doerre – „Polonia Christiana”). W temacie kryzysu uchodźczego uderzający jest brak empatii wobec ofiar migracji, których przecież jest mnóstwo, choć zdarzają się autorzy patrzący na uchodźców i ich dramaty z innej perspektywy (S. Stachera, M. Białkowska, K. Kamiński). Obawy budzi kwestia wzrostu liczebności społeczności muzułmańskiej zamieszkującej kraje europejskie. Autorzy dopatrują się w tym zagrożenia dla chrześcijaństwa w Europie (G. Kucharczyk, P. Lisicki, G. Górny – „Przewodnik Katolicki”, T. Terlikowski), islamizacji kultury (G. Piombini, M. Dziewiecki), ataków terrorystycznych (T. Winiarski – „Niedziela”), wreszcie dokładnie zaplanowanej islamizacji świata (T. Terlikowski, M. Stępiak, S. Krajski). Publicyści wskazują także na takie problemy, jak brak dążenia do asymilacji (G. Rędzioch, J. Jałowiczor – „Gość Niedzielny”, T. Terlikowski, A. Besancon, M. Bartoszewicz), kryzys tożsamości muzułmanów, wzrastającą radykalizację.

Tematem podrozdziału drugiego jest „Wspólnota muzułmańska w Polsce” (s. 220-233). Autorka rozprawy dostrzega, iż wśród badanych publikacji wyróżniają się teksty pisane przez arabistów, religioznawców, religiologów i historyków, w sposób rzeczowy i obiektywny prezentują historię, kulturę, zasługi dla ojczyzny i specyfikę środowiska polskich Tatarów (A. Wąs – „Gość Niedzielny”, „Misjonarz”, E. Sakowicz – „Misyjne Drogi”, G. Pelica – „Niedziela”, M. Kotas, B. Gruszka-Zych), jak również opisują sytuację migrantów muzułmańskich w Polsce (P. Kubicki). Pojawiają się też teksty podejmujące temat różnic kulturowych, jakie istnieją pomiędzy polskimi Tatarami a muzułmanami przybyłymi z krajów arabskich (S. Sękowski, J. Dziedzina). Autorka stwierdza, że większość publicystów z aprobatą wypowiada się na temat polskich Tatarów, podkreślają ich chęć asymilacji i patriotyzm, choć niektórzy autorzy wyrażają obawę przed islamizacją Polski i dopatrują się jej w każdej formie islamu (np. S. Krajski).

„Społeczność muzułmańska wobec ekstremizmów” (s. 233-254) to temat trzeciego podrozdziału. Kwestiami budzącymi największe zainteresowanie mediów są: rozwój fundamentalizmu w obrębie *ummy* i stanowisko, jakie wobec ekstremizmu zajmują muzułmanie (szczególnie ci zamieszkujący Zachód). Publicyści podkreślają, iż punktem

zwrotnym w relacjach islamu ze światem Zachodu stały się zamachy terrorystyczne z 11 września 2001 r. (A. Krasnowolska). Wydarzenia te rozpoczęły dyskusję na temat związku religii muzułmańskiej z przemocą. Na łamach „Więzi” pojawiają się głosy przeciwne utożsamianiu islamu z przemocą (J. Majewski). Publicyści „Gościa Niedzielnego” wskazują na wykorzystanie religii do celów politycznych i winą za to obarczają pewne nurty religii muzułmańskiej, nie generalizują. Relacja islamu i islamizmu (tj. islamu politycznego, którego celem ma być przejęcie władzy politycznej i wprowadzenie w niej zasad religijnych) to także temat wywołujący skrajne opinie. Jedni wyraźnie rozgraniczają te dwa zjawiska (I. Kara – „Znak”, M. Białkowska), inni stawiają pomiędzy nimi znak równości (T. Terlikowski, M. Allam, P. Lisicki, M. Bartoszewicz – „Frona Lux”). Pojawiają się także głosy wskazujące na wielość wspólnych poglądów i dążeń (M. Jendrzeczak – „Polonia Christiana”), jak również wypowiedzi wyjaśniające, iż doszukiwanie się źródeł przemocy w sferze religijnej stanowi znaczne uproszczenie (A. Candiard). Równie szeroko komentowane jest pytanie o liczbę zwolenników zbrojnego *dżihadu* – czy jest to niewielki odsetek wspólnoty muzułmańskiej (takiego zdania są m. in. R. Redaelli – „Niedziela”, G. Olimpino, E. Sakowicz – „Przegląd Powszechny”), czy też jej większość. Publicyści podejmują kwestię poparcia przez muzułmanów ideologii ISIS i jej relacji do założeń islamu. Wielu autorów wskazuje na brak wsparcia ze strony muzułmanów wobec organizacji terrorystycznej (A. Skowron-Nalborczyk – „Więź”, A. Riccardi, S.K. Samir – „Gość Niedzielny”, A.A. Walczyk, J. Szygiel), jednakże w publikacjach polemicznych przeważają głosy, iż działania „Państwa Islamskiego” wyrażają oryginalny, tradycyjny islam (T. Terlikowski, D. al-Bazi – „Gość Niedzielny”). Autorka przywołuje liczne oświadczenia autorytetów świata islamu, a także przykłady protestów muzułmanów, jakie miały miejsce w różnych krajach, w tym w Polsce, mające na celu potępienie wszelkich aktów przemocy. Komentatorzy z obawą patrzą na wzrost radykalizacji młodego pokolenia muzułmanów w Europie (J. Bątkiewicz-Brożek – „Gość Niedzielny”, S. K. Samir, B. Antony – „Christianitas”) oraz w krajach tradycyjnie islamskich (Z. Kwiatkowski), choć ich źródła dopatrują się nie w czynniku religijnym, ale w działaniach państw zachodnich. Autorka konkluduje, iż opinie przekazywane w badanych publikacjach rzutują na ogólną opinię na temat wyznawców islamu w Polsce, a dominującą perspektywą jest ukazanie islamu jako religii przemocy. Przywołuje tekst E. Sakowicza, który powraca do słów Jana Pawła II apelującego o traktowanie muzułmanów jako „Drogich Przyjaciół i Braci”.

„Dialog międzyreligijny” (s. 255-297) stanowi temat ostatniego, piątego, rozdziału pracy. Autorka przybliży postanowienia Soboru Watykańskiego II, przypominając, iż

wypracowane wówczas idee są wciąż aktualne i nadal wyznaczają relacje Kościoła do religii niechrześcijańskich. Dostrzeżono wtedy w innych religiach prawdy i wartości bliskie chrześcijańskiemu objawieniu, a za główne postulaty dialogu uznano wzajemną wymianę wartości i budowę świata opartego na pokoju i szacunku.

W podrozdziale „Idea dialogu z islamem” (s. 258-275) przedstawione zostały stanowiska katolickich publicystów. Autorzy oskarżają Kościół o liczne ustępstwa względem islamu, co ich zdaniem odbierane jest jako przyznawanie się do słabości. Twierdzą, że dialog szkodzi prześladowanym chrześcijanom (M. Bartoszewicz – PCh24.pl, R. Ibrahim). Pojawia się także twierdzenie, iż dialog instytucjonalny nie stanowi przyczyny braku wojen, konieczne są inne rozwiązania (P. Lisicki). Zarzuty dotyczą również braku szczerości strony muzułmańskiej (R. Spencer, A. Besancon – „Gość Niedzielny”), braku płaszczyzny wspólnych prawd i wartości (P. Milcarek – „Przewodnik Katolicki”), wykorzystania pozornej współpracy do walki o władzę nad światem i rozrost islamu (T. Terlikowski, P. Lisicki). Sam dialog uznawany jest za błąd i zagrożenie dla chrześcijańskich wartości (S. Cenckiewicz). Do osób sprzeciwiających się powyższym tezom należą: J. Dziedzina – wskazuje na liczne gesty dobrej woli ze strony muzułmanów; M. as-Sammak („Więź”) przekonuje, iż uniwersalne zasady islamu nakazują szacunek wobec chrześcijaństwa; M. Łuczak twierdzi, iż dialog jest konieczny, by islam i chrześcijaństwo mogły „stać w jednym szeregu w obronie sacrum w świecie” (s. 268). O trudach tej współpracy, ale i jej konieczności przekonuje A. Wąs. Autorka podkreśla znaczenie dialogu na płaszczyźnie życia codziennego i przywołuje przykłady dobrosąsiedzkich stosunków chrześcijan z muzułmanami (artykuły publikowane na łamach „Misyjnych Dróg”, teksty Z. Kwiatkowskiego, J. Dziedziny, I. Alsabagha). Interesującym elementem rozprawy jest sporządzony przez Autorkę wykaz wyszukanych zwrotów mających na celu dyskredytację i zakwestionowanie idei dialogu międzyreligijnego, stosowanych przez wielu publicystów.

W podrozdziale zatytułowanym „Kościół powszechny” (s. 275-287) zostały opisane postanowienia Soboru Watykańskiego II, stanowiska i wypowiedzi papieży w kontekście relacji z islamem. Analiza zebranego materiału ukazuje, iż oficjalne stanowisko Kościoła wywołuje krytykę, aczkolwiek niejednokrotnie nie jest komentującym dobrze znane. Ci, którzy postanowili je zgłębić, starają się Kościół usprawiedliwiać, przepowiadając nieuniknione niepowodzenie rozmów z muzułmanami, inni podejmują otwartą krytykę. Z dezaprobatą odbierane są gesty papieża Franciszka (wizyta w Błękitnym Meczezie, obmycie nóg skazanym, a następnie imigrantom) i jego wypowiedzi (określenie fundamentalizmu jako choroby, „która jest we wszystkich religiach” s. 279). Oskarżany jest też papież Franciszek o

milczenie wobec prześladowań chrześcijan oraz naiwną wiarę w dialog z muzułmanami (P. Lisicki, T. Terlikowski). Działania Jana Pawła II nie napotykały aż tak ostrej krytyki. Wyjątek stanowią teksty P. Lisickiego. Papież z Polski oskarżany jest o rezygnację z mówienia prawdy i bezpodstawną wiarę w pokojową koegzystencję chrześcijaństwa z islamem. Z uznaniem spotykają się słowa Benedykta XVI, który miał nazwać islam religią przemocy (S. Krajski, T. Terlikowski) – co okazało się być cytatem wypowiedzi cesarza Manuela II. Krytycy pomijają za to inne wypowiedzi tegoż papieża, w których np. wyraża szacunek wobec muzułmanów (M. Tykfer).

Działania na rzecz dialogu z islamem na obszarze naszej ojczyzny i ich oceny zostały ujęte w podrozdziale „Kościół w Polsce” (s. 288-297). Autorka dostrzega, że zarówno powołanie instytucji działających w kierunku zbliżenia islamu i chrześcijaństwa, jak i ustanowienie Dnia Islamu to starania wspierane i pozytywnie odbierane przez środowiska akademickie, niektóre wspólnoty, instytucje, magazyny („Więź”, „Znak”), portale internetowe (Deon.pl). Jednakże ich działalność i publikacje ich dotyczące spotykają się z ostrą krytyką przeciwników islamu, którzy taką inicjatywę uznają wręcz za gorszącą (S. Krajski, P. Lisicki, G. Kucharczyk, M. Bartoszewicz, środowiska związane z czasopismami i portalami konserwatywnymi „Frona”, „Polonia Christiana”, Frona.pl, PCh24.pl). W obronie wartości, jakie przynoszą obchody Dnia Islamu stają A. Wąs i A. Skowron-Nalborczyk, którzy podkreślają, iż takie wydarzenia stanowią urzeczywistnienie nauki Kościoła i są „realizacją słów Jana Pawła II” (s. 292).

W „Zakończeniu” (s. 298-303) Autorka dokonuje podsumowania przeprowadzonych badań i określa stosunek katolickich publicystów w Polsce do kwestii islamu i propagowanego przez Kościół dialogu międzyreligijnego. Wyróżnia tygodniki: „Gość Niedzielny”, „Niedziela” i „Przewodnik Katolicki” jako mające szczególne znaczenie dla kształtowania opinii katolików w Polsce. Negatywnym stosunkiem do religii muzułmańskiej odznacza się dwumiesięcznik „Miłujcie się!”, a najbardziej krytyczne stanowisko zajmują „Frona” (od 2013 r. „Frona Lux”), „Polonia Christiana” oraz portale Frona.pl i PCh24.pl. Najbardziej otwarte wobec dialogu są czasopisma „Znak” i „Więź”, a także portal Deon.pl. Na wspólne płaszczyzny, dzięki którym możliwe jest porozumienie chrześcijan i muzułmanów wskazują też czasopisma misyjne: „Misyjne Drogi” i „Misjonarz”. Autorka podejmuje refleksję nad celowością podejmowania tematu islamu. Zadaje pytanie, czy publicystami kieruje chęć informowania czytelnika czy kształtowania jego opinii? Stwierdza, że obraz islamu wyłaniający się z analizowanych publikacji w większości przypadków jest negatywny. Wypowiedzi powielają stereotypy i nie są podparte wiarygodnymi źródłami

wiedzy.

3. Ocena merytoryczna i formalna pracy

Poddając ocenie wartość merytoryczną i formalną recenzowanej rozprawy, należy zwrócić uwagę na liczne walory, które na nią wpływają. Aktualnie na gruncie polskiej literatury próżno szukać opracowania, w którym równie wnikliwie, szczegółowo i wielopoziomowo zostało zbadane i omówione zagadnienie islamu w opiniotwórczych katolickich publikacjach w Polsce w ostatnich latach. Nietrudno zauważyć, że tworzeniu pracy towarzyszyła dokładna analiza pokaźnej ilości publikacji, badane teksty pochodzą bowiem z ostatnich 19 lat. Autorka wykazała się świetną znajomością prac religiológów, historyków, teologów, arabistów, a także orientacją w przesłaniach encyklik papieskich i innych dokumentów Magisterium Kościoła. Wskazuje na to nie tylko obszerna bibliografia, ale i styl pisania pracy. Autorka bardzo często i w umiejętny sposób odnosi się do właściwych publikacji, by np. odeprzeć argumenty krytyków islamu. Forma, w jakiej Autorka odwołuje się do poszczególnych tekstów, świadczy nie tylko o jej wiedzy, ale także o erudycji i autentycznym zainteresowaniu opracowywanym tematem. Warto podkreślić, że spośród analizowanych tekstów wiele prezentuje stanowisko krytyczne wobec islamu i dialogu międzyreligijnego. Autorka dostrzega emocjonalny i polemiczny ton wypowiedzi komentatorów, brak rzetelnej wiedzy, odwoływanie się do stereotypów, jednakże sama, niejako prowadząc z nimi naukową dysputę, nie ulega emocjom, powołuje się na wiarygodne źródła wiedzy, przywołuje konkretne argumenty, wskazuje na nieścisłości i błędy obecne w badanych publikacjach. Zachowuje obiektywizm i dba o merytoryczną wartość swych wypowiedzi.

Mimo widocznych starań Autorki, w rozprawie pojawia się niewielka ilość błędów, które wymienię poniżej:

- błędy literowe: „swoja postawą” (s. 9), „współczesnej teologii” (s. 9), „islam jest religia pogańska” (s. 38), „Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” (przypis 213, s. 44), „Tomasza Wandas na portalu Fronda.pl” (s. 45), „między Prorkiem i jego zwolennikami” (p. 259, s. 52), „mieli odwieść biskie mu ludy” (s. 57), „która jako misjonarka pracująca w Libii” (s. 146), „Duże znaczenie przypisywanie jest” (s. 301), „A. Candiard, Zrozumieć ilam?” (p. 1267, s. 242);
- powtórzenia: „Były one podporządkowane były najwyższemu bóstwu” (s. 29), „Wszystko to świadczy to o rozbieżności” (s. 302);

- błędy gramatyczne: „Obok dotychczasowego stosunku chrześcijaństwa do innych religii, opartego się na polemice i negacji” (s. 9), „instytut przeniesiony został do Rzym” (p. 39, s. 9), „Autorów opracowań są misjonarze oraz religioznawcy” (s. 19), „Jej autor jest cieszy się dużym uznaniem” (s. 20), „Powstaje w ten sposób triadę” (s. 36), „w islamie nie ma wezwania do miłości” (s. 45), „punktem wyjścia dla antropologii muzułmańska” (s. 87), „zwracając się do muzułmańskich młodzieży” (s. 105), „Wskazuje, iż sponsorem budowli jest szejik z wahabickiej Arabii Saudyjskiej – państwie, który finansuje obecnie budowę kilkunastu meczetów w różnych państwach europejskich.” (s. 128), „Czytelnicy »Misyjnych Drogach«” (s. 136), „ograniczającym się do odmawianiu modlitw” (s. 138), „Wszystkie to bowiem prowadzi do” (s. 230);
- błędy ortograficzne: „Szariat dla nie muzułmanów” (p. 93, s. 21), choć w tekście głównym na tej samej stronie tytuł zapisany jest poprawnie „Szariat dla niemuzułmanów”;
- mieszanie różnych rodzajów cudzysłowu lub jego częściowy brak: koncepcja „islamskiego Boga” (s. 34), „Misjonarz” (s. 19), dla Gościa Niedzielnego” (s. 121), „barbarzyńskie zbrodnie” (s. 247), „świętej religii” (s. 247);
- brak przecinka: „T. Terlikowski, Kalifat Europa s. 108” (p. 54, s. 13);
- brak kropki na końcu zdania: „pielgrzymkę do Mekki” (s. 106);
- nieuzasadnione użycie wielkiej litery: „wrocławska, zamojsko-Lubaczowska” (p. 60, s. 15);
- dość niefortunnie brzmiące sformułowania: „praca niejednokrotnie sięgać będzie po artykuły publikowane” (s. 19), „Rozdział przeanalizuje, jaka jest recepcja soborowego nauczania” (s. 24), „praca posłuży się metodą analityczno-syntetyczną” (s. 24), „Praca podejmie krytyczną refleksję” (s. 24), „Niniejsza praca podejmuje się zbadania treści” (s. 28), „Praca korzystać będzie także z opracowań polskich arabistów” (s. 26);
- błędy leksykalne: „W innej publikacji, opublikowanej na łamach” (s. 67), „znaczenie słowa (...) oznaczającego” (s. 96), „a opiniami upowszechnianymi w opiniotwórczych publikacjach” (s. 146);
- błędy rzeczowe: „W przywołanych wypowiedziach ukazywanie różnic między **chrześcijańską a katolicką** koncepcją człowieka nie ma charakteru obiektywnego przekazu wiedzy, ale nacechowane jest polemicznie i służy krytyce islamu.” (s. 101), „W polskiej krytyce islamu przewodzą portale Pch24.pl i **Frona.24.pl.**” (s. 169);
- brak inicjału imienia autora: „Puchała, Nie tylko Asii Bibi” (s. 318);
- brak spacji: „s.322-323” (s. 307);

- utworzenie dwóch zdań z jednego (znaczeniowo): „Ten sam autor wypowiadając się na łamach pisma »Misjonarz«. W podobny sposób opisuje wspólnotę muzułmańską w Polsce.” (s. 225)
- niepotrzebna spacja: „Kraków 2014 . ” (s. 309);
- szerokość marginesów w pracy jest większa niż standardowy rozmiar – praca jest dość obszerna, a zastosowanie szerszych marginesów nie jest potrzebne, zwiększa jedynie objętość całej rozprawy.

Pytania do P. Doktorantki:

- Czy (i dlaczego) uważa Pani, że droga dialogu międzyreligijnego w relacjach z islamem jest właściwa?
- Co, Pani zdaniem, wpływa na atrakcyjność islamu w oczach Europejczyków i decyduje o licznych przypadkach przyjęcia przez nich tej właśnie religii?

4. Wnioski końcowe

Wyżej wymienione błędy w większości wynikają prawdopodobnie z pośpiechu. Mimo niewielkich potknięć natury „technicznej” język pracy jest naukowy, choć zrozumiały i przystępny dla każdego odbiorcy. Przypisy i bibliografia napisane są bardzo dobrze, nie dostrzegam błędów stylistycznych.

Pragnę podkreślić, iż Autorka posiada zdolność jasnego precyzowania myśli i prezentowania opisywanego zjawiska w sposób kompleksowy, a mianowicie: oprócz tego, że dokonuje skrupulatnej analizy zebranego materiału, poddaje go konfrontacji z dokumentami Kościoła, Koranem i tekstami znawców tematu, to każdorazowo zapoznaje czytelnika z danym zagadnieniem, tak, aby ten mógł najpierw uporządkować (bądź uzupełnić) swą wiedzę, a następnie dowiedzieć się, jak dane zjawisko jest odbierane przez publicystów. Te cechy sprawiają, że recenzowana rozprawa doktorska może okazać się ważną pozycją zarówno dla znawców islamu i osób tą tematyką zainteresowanych, jak i odbiorców, których wiedza w tej kwestii jest znikoma, kształtowana jedynie przez środki masowego przekazu. Analiza zebranego materiału ujawnia gorzką prawdę, iż celem, jaki przyświeca większości autorów nie jest przekazywanie odbiorcy rzetelnej wiedzy, ale dyskredytacja islamu i przedstawienie poszczególnych elementów tej religii w negatywnym świetle. Tym większa staje się wartość recenzowanej rozprawy doktorskiej. Należy jak najszybciej ją opublikować, gdyż przyniesie wymierne skutki nie tylko kręgom naukowym, ale i przeciętnym czytelnikom, którzy, jak wspomina sama Autorka, niechętnie sięgają po dokumenty Kościoła bądź dzieła znawców islamu, a

dzięki tej pozycji będą mogli uzyskać rzetelne informacje, pochodzące z wiarygodnych źródeł, których przekaz będzie zrozumiały.

Opracowanie oceniam bardzo wysoko, zarówno ze względu na jego sferę językową, i formalną, jak również bogatą wartość merytoryczną. Rozprawa spełnia odpowiednie wymogi stawiane w Polsce tego typu pracom, w związku z tym może stanowić podstawę do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim oraz do nadania pani mgr lic. Magdaleny Jadwigi Rzym stopnia naukowego doktora nauk teologicznych.

Przedkładam wobec powyższego Radzie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie wniosek o dopuszczenie Pani mgr lic. Magdaleny Jadwigi Rzym do dalszego toku przewodu doktorskiego.

Ks. dr hab. Zdzisław Kupisinski, prof. KUL

Lublin, 31.10.2019 r.